

ברית יעקב עם לבן הוא ארם

וְעַתָּה לָכֵּה נִכְרְתָה בְרִית אֲנִי וְאַתָּה וְהָיָה לְעַד בֵּינִי וּבֵינְךָ: וַיִּקַּח יַעֲקֹב אֶבְרָם וַיְרִימָהּ מִצֶּבֶה: ... וַיִּקְרָא לוֹ לָבֵן יָגֵר שְׁהָדוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גַלְעָד: וַיֹּאמֶר לָבֵן הֲגַל הָזֶה עַד בֵּינִי וּבֵינְךָ הַיּוֹם עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ גַלְעָד: ... אִם תַּעֲנֶה אֶת בְּנֵי נְשִׂים עַל בְּנֵי אֲנִי אִישׁ עִמָּנוּ רָאָה אֱלֹהִים עַד בֵּינִי וּבֵינְךָ: ... עַד הֲגַל הָזֶה וְעַתָּה הַמִּצְבָּה אִם אֲנִי לֹא אֶעֱבֹר אֲלֶיךָ אֶת הֲגַל הָזֶה וְאִם אַתָּה לֹא תַעֲבֹר אֵלַי אֶת הֲגַל הָזֶה וְאַתָּה הַמִּצְבָּה הַזֹּאת לְרַעָה: אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי נָחוֹר יִשְׁפְטוּ בֵּינֵינוּ אֱלֹהֵי אַבְיָהֶם וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפָחַד אָבִיו יִצְחָק: (בראשית לא מד-נג).¹

בראשית רבה עד טז פרשת ויצא – אלוהי אברהם ואלוהי נחור

"אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם". אלהי אברהם - קודש, ואלהי נחור - חול, אלהי אביהם - משמעו קודש וחול.²

אבן עזרא על הפסוק – כל אחד על אלוהי

כל אחד אמר ישפט בינינו אלהי אבותינו. יעקב אמר על אלהי אברהם, ולבן אמר על אלהי נחור אבי אביו, שהיה עובד עבודת גילולים. וכן העיד יהושע.³

שכל טוב (בובר) בראשית פרק לא – קודש או חול?

אלהי אברהם – קודש; ואלהי נחור - חול, כך שיתף אותו רשע שם שמים לעבודה זרה להיותם שופטים ביניהם: אלהי אביהם. משמע קודש ומשמע חול. כל כך היה דוחקו בדברים עד שנשבע לו: "וישבע יעקב בפחד אביו יצחק" - במלך מלכי המלכים הקב"ה שמפחדו פרח נשמת אביו יצחק על גבי המזבח וחזרה לו בטללי.⁴ ולכך שינה לו לשון השבועה שלא יראה עליו כמודה בעבודה זרה, ושלא להזכיר מכל מה שאמר לבן, שלא לשתף שם הקודש עם שם החול. וכן בתחילה אמר לו: אלהי אבי אברהם ולא אלהי אביו של אברהם ופחד יצחק. כך פירש לו שלא יראה עליו כמודה באלהי אבותיו אשר בעבר הנהר.⁵

¹ בריחתו של יעקב מלבן והמרדף של לבן אחרי יעקב מסתיימים, לכאורה, במעין הסכם 'שביתת נשק', כולל התווית קו גבול מסומן. נראה שלבן הוא המדבר העיקרי בגיבוש הסכם זה, לאחר שמקודם יעקב, בתוכחתו ללבן דיבר אליו נכוחות: "מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי". בתגובה להצעת לבן לעגן הסכם זה בברית, יעקב נענה ויוזם את הקמת המצבה והגלעד (שני דברים שונים?). למעשה הקמת הגלעד והמצבה, נלוות הצהרות מחויבותיות והשבועה בשם שורשי המשפחה המשותפים: "אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם" – שכפשוטן של מקרא אלה דברי לבן – וחתומת יעקב בשבועה: "וישבע יעקב בפחד אביו יצחק". הוא אותו "פחד יצחק" שהוזכר קודם בתוכחה של יעקב ללבן: "לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק ה'ה לי פי עתה ויקם שלחתיני וכו'" (בראשית לא מב). יעקב גם יוזם טקס של זבח ואוכל: "עשה סעודה ומשתה כדי שיאכלו ביחד בהפרדם זה מזה לזכרון הברית ... להאנשים אשר עם לבן, כי כולם אחים ואוהבים אחרי הברית" (רד"ק). מהות הברית ותוכנה הם: קביעת קו הגבול והדאגה למעמדן של רחל ולאח, שלבן עדיין מחשיב כבנותיו, היינו הסדרת מעמד הנתינים שנשארו בצד השני. האם זו ברית לשעתה, למספר דורות (ראו ההתחייבות **בברית אבימלך ואברהם**: "לי ולניני ולנכדי", בראשית כא כג), או שמא ברית לשנים רבות קדימה, כאשר בני יעקב יהפכו לעם ישראל וצאצאי לבן הארמי לממלכת ארם בגבולה הצפוני של ממלכת ישראל?

² או בנוסח אחר: משמש קודש וחול. קודש – משמע שאסור למחוק, חול – משמע שמוותר למחוק, חול וקודש מן הסתם אסור למחוק לחומרה וכך זכה תרח. אך במסכת סופרים פרק ד הלכה ז מצאנו דעה אחרת: "אלהי אברהם - קודש; ואלהי נחור - חול; אלהי אביהם - חול", שהרי תרח הוא אביהם של אברהם ונחור ועבד עבודה זרה. (ולפיכך כנראה יש גם נוסחאות אחרות בבראשית רבה, שלפיהן גם שם: אלהי אביהם הוא לשון חול). כך גם במסכת ספר תורה פרק ד הלכה ד במסגרת רחבה יותר של אזכורים של שם אלוהות בתורה: "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים, הראשון קודש והשני חול. ואדני האדנים, הראשון קודש והשני חול. אלהי אברהם, קודש. ואלהי נחור, חול. אלהי אביהם, חול. אלהים לא תקלל משמש קודש וחול. רבי ישמעאל אומר קודש". כשיטה זו של מסכת סופרים והלכות ספר תורה, נוקט רש"י בפירושו לתורה. ואת שיטת מדרש בראשית רבה ש-"אביהם" משמש חול וקודש ניתן אולי להבין ע"י התבוננות עמוקה יותר בדמותו ומעשיו של תרח, שהחביא את אברהם וגונן עליו מפני נמרוד ושיצא לארץ כנען בשל מעשיו של אברהם. ראו דברינו **תרח סבנו** בפרשת לך לך. ראו גם דברינו **בית נחור** בפרשת וירא, על זכויותיו של נחור אליו שולח אברהם למצוא אישה ליצחק ומכנה אותה "ארצי ומשפחתי".

³ בקריאה פשוטה של המקרא, מי הוא שאומר: "אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם", עליו באות כל הדרשות היפות שבהערה הקודמת? לבן הארמי! אך אבן עזרא לא אוהב את הרעיון הזה ונעזר בפסוק מיהושע כד ב שאנו קוראים בהגדה: "ויאמר יהושע אל כל העם מה אמר ה' אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים", לומר שהאמירה היא משותפת ללבן וליעקב. כל אחד התכוון (ואמר) לאלהי אביו. ראו גם פירוש רד"ק על הפסוק: "ולבן היה מאמין בהם ... כל אחד נשבע באמונתו".

⁴ כמדרשים שיצחק מת בעקידה וחזרה נשמתו. ראו דברינו **האם נשחט יצחק?** בפרשת וירא. מה שמעניין הוא איך נודע דבר זה ליעקב? ראו דברינו **אבני המקום במדרש ובפיוט** בפרשה זו. ראו בבראשית רבה סז ב איזו משתי חרדות יצחק הייתה גדולה יותר.

⁵ לבן דוחק ביעקב לשבועה משותפת. ראו גם פירוש ספורנו שמחדד את גישת לבן מול גישתו של יצחק באלוהויות השונות שבפסוק: "אלהי אביהם. אמר לבן: אין לך למאן מה שיחדתי לדיןי אלהי נחור עם אלהי אברהם, כי אמנם אלהי נחור היה אלהי של תרח שהיה אביהם של אברם ושל נחור: וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. שיצחק אינו בן תרח ונשבע שאלהיו של יצחק לבדו ישפוט אם יבגוד". ראו גם פירוש חזקוני: "וישבע יעקב בפחד אביו יצחק – לא רצה להזכיר הקב"ה אחר החול שהזכיר לבן".

בראשית רבתי לא מח-נ פרשת ויצא – עדות לברית אישית ולדורות

"הגל הזה עד ביני ובינך". א"ל לבן: ב' דברים יש כאן: מצבה והגל.⁶ המצבה הרימות אתה, והגל עשו בניך בצוויך. כשם שהם ב' דברים, כך אני מבקש שיהיו משמשין ב' עדויות. הגל הזה יהיה עד ביני ובינך שאתה לא תרע לי ולא לבני, ואני לא ארע לך ולא לבניך, וגם בניך ובני יעמדו בברית הזה. והמצבה תקרא את שמה מצפה.⁷ למה כן? "יצף ה' ביני ובינך", שלא תרע לבנותי ולבניהן, הדא הוא דכתיב: "והמצפה אשר אמר וגו' אם תענה".⁸ "עד הגל הזה". א"ל לבן: יודע אני שנשבע הקב"ה לאברהם ויצחק: "ויירש זרעך את שער אויביו" (בראשית כב יז).⁹ אני מבקש, שאם איני מתחיל לעבור אליך בארץ ישראל לרעה, לא תתחיל לבוא לארץ ארם לרעה. שלא תחשבני בכלל אויב עד שיודע לך באמת.¹⁰

פרקי דרבי אליעזר פרק לו – יעקב הוא כורת הברית השלישי

רבי יהודה אומר: שְׁלֹשָׁה אַבוֹת פְּרִתוֹ בְּרִית עִם עַמֵּי הָאָרֶץ, וְאֵלוֹ הֵן: אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב. אַבְרָהָם פְּרִת בְּרִית עִם עַמֵּי הָאָרֶץ ... אָמַר לְבָנָי יְבוֹס לְקָנוֹת מֵהֶם אֶת מְעֵרַת הַמִּכְפֵּלָה בְּמִכְר טוֹב וּבְזָהָב וּבְשֵׁטֶר עוֹלָם לְאַחֲזַת קָבֵר ... וְלֹא קָבְלוּ הָאֲנָשִׁים ... אָמְרוּ לוֹ אָנּוּ יוֹדְעִים שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲתִיד לִתֵּן לָךְ וּלְזָרְעֶךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל, פְּרִת עִמָּנוּ שְׂבוּעָה, שְׂאִין יִשְׂרָאֵל יוֹרְשִׁים אֶת עִיר יְבוֹס כִּי אִם בְּרִצּוֹנָם שֶׁל בְּנֵי יְבוֹס. וְאַחֵר כֶּד קָנָה אֶת מְעֵרַת הַמִּכְפֵּלָה בְּמִכְר זָהָב וּבְכֶתֶב עוֹלָם לְאַחֲזַת עוֹלָם. ... וְיִצְחָק פְּרִת בְּרִית עִם עַמֵּי הָאָרֶץ, כְּשֶׁגָּר בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים ... אָמְרוּ אָנּוּ יוֹדְעִים שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲתִיד לִתֵּן לְזָרְעֶךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הַלְלוּ, פְּרִת עִמָּנוּ בְּרִית שְׂאִין יִשְׂרָאֵל יוֹרְשִׁין אֶת אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים ... יַעֲקֹב פְּרִת בְּרִית עִם עַמֵּי הָאָרֶץ, שְׂאִינֵנוּ לָבוֹן: אָנּוּ יוֹדְעִים שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲתִיד לִתֵּן לְזָרְעֶךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל, פְּרִת עִם עַמֵּי בְּרִית שְׂבוּעָה שְׂאִין יִשְׂרָאֵל יוֹרְשִׁין אֶת אֶרֶץ אֲרָם. וְהַצִּיב לֹא מִצַּבַּת אֲבָנִים, וְהִבִּיא אֶת בְּנָיו עִמּוֹ בְּבְרִית שְׂבוּעָה ... וְכִשְׁמֹלֵךְ דָּוִד רָצָה לְבֹא בְּאֶרֶץ אֲרָם, וְלֹא הִיָּה יָכֵל מִפְּנֵי כַּח בְּרִית שְׂבוּעָה יַעֲקֹב, עַד שֶׁשָּׁבַר אֶת הַמִּצַּבָּה הַהִיא ...¹¹

בראשית רבה עד טו פרשת ויצא – ברית ומחויבות לדורות?

"ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך" (בראשית לא נא) – אמר ר' יוחנן: כזה שהוא מורה את החנית.¹²

⁶ אכן, שני דברים שונים כפי שמשמע מפסוקים מה מו: "ויקח יעקב אבן וירימה מצבה: ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים ויקחו אבנים ויעשו גל וכו'". ראו איך לבן מנסה לעצמו עשייה זו בפסוק נא שם: "ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך". ואגב אזכור המצבה, ראו דברינו בנושא [מצבות שעשו האבות – אהובות או שנואות](#) בפרשת שופטים.

⁷ בנוסף למצבה ולגלעד יש לכאורה דבר שלישי: "המצפה", אלא שמדרש זה וכן גם פירוש רד"ק מזהים את המצפה עם המצבה. אך מפירוש רש"י שמזכיר את אזכור המצפה במלחמת יפתח, שופטים יא כט: "ויעבר את מצפה גלעד וכו'", משמע שהוא שם המקום. האם יפתח עבר את הגבול בין צאצאי יעקב וצאצאי לבן (שאינם מבנותיו)? לא דווקא. שם מדובר במלחמה עם עמון.

⁸ וכלשון מדרש בראשית רבה עד יד (מובא להלן): "והמצפה אשר אמר יצף ה', א"ר אבהו: כי יסתר אין כתיב כאן, אלא כי יסתר. עד כאן היינו רואין זה את זה, מכאן ואילך אין אנו רואים זה את זה". המצפה צופה ומציפה את נסתרות וצפונות העתיד.

⁹ הברכה מיד לאחר העקדה. ולאחריה באה פרשת [בית נחור](#) עליה הרחבנו כאמור בפרשת וירא. אבל יש שם גם המשך: "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ וכו'". ראו במפרשים. האם לבן התכוון גם להמשך זה, שמי שיחבור לצאצאי אברהם יבורך?

¹⁰ עיקרה של הברית הוא כאמור התווית קו גבול ברור בין ישראל לארם. אלא שכבר בנוסח זה טמון זרע האיבה בין צאצאי לבן ויעקב: "שלא תחשבני בכלל אויב עד שיודע לך באמת". אתה יעקב, אומר לו לבן תזכור שאנחנו משפחה (חותן או לא חותן?) - אתה לא תתחיל. אבל אם משהו מארם יתחיל במריבה ויבוא בשערי ארץ ישראל, מה אז? ואפרופו אזכור הפסוק: "ויירש זרעך את שער אויביו", יש כאן 'התכתבות' מעניינת עם המקבילה בברכת לבן ובתואל כאשר הם משלחים את רבקה עם העבד, בראשית כד ס: "ויברכו את רבקה ויאמרו לה אַחֲתָנוּ אַתְּ הִי לְאֵלֵינוּ רַבְּבָה וַיִּירֶשׁ זָרְעֶךָ אֶת שְׂעָר שְׂנְאֵי". כאילו לבן אומר כאן ליעקב: אנחנו שברכנו את רבקה בתנו/אחותנו, היא אמך, שירש זרעה את שער שונאיו או אויביו, איננו בכלל האויבים שהקב"ה מזכיר בברכתו לאברהם, אנחנו המשפחה שאחרי שיצחק ניצל מהעקידה שולח אליה אברהם למצוא לו אישה (רש"י בראשית כב כ). אנחנו בוודאי לא פחותים מהברכה שבאה בצמוד לפסוק: "ויירש זרעך שער אויביו": "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (בראשית כב יח).

¹¹ יעקב איננו הראשון לכרות ברית עם "עמי הארץ", אלה שבתוך גבולות ההבטחה ואלה השכנים הסמוכים לגבול איתם היו חיכוכים רבים היכן עובר הגבול. מדרש זה מפתיע בגישתו 'הפתוחה' כלפי עמי האזור, וכבר הזכרנו אותו בדברינו [קניית מערת המכפלה](#) בפרשת חיי שרה, [הברית עם אבימלך](#) בפרשת וירא וכן [קניית הר הבית](#) ביום ירושלים. כאן רק בקשנו להראות שיעקב אינו הראשון, יש לו תקדים מאבותיו, יש לו על מי לסמוך. בריתות אלה הקשו מוסרית על מלכי בית ראשון ודוד בראשם במלחמותיהם וכיבושיהם, כפי שזכר במשפט האחרון לעיל. משפט זה יביא אותנו למדרש הסמוך.

¹² האם מדובר בהנפת החנית כסימן שתם הקרב כסימן לניצחון, או ההפך, מדובר בניצחת החנית בקרקע כסימן של הנחת כל המלחמה בצד ונטישתם וכמו יריית אבן פינה. אבל השורש יר"ה יכול לבוא גם במובן רך יותר של ללמד או להראות, להצביע על משהו. ראו מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק לא: "ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה. שעשיתם: והנה המצבה. שהרימותי בידי: ואשר יריתי ביני ובינך. א"ר יצחק כזה שמורה את החנית, וזה שכבר דרשין שרוב בריתות אינן נכרתין אלא על"י דבר מופלג, כמו ברית של בין הבתרים, וברית זה שע"י הגל ומצבה, וברית חורב על"י החציית הדם, וברית התורה שעל שתי הלוחות, וברית יהודיע על"י החציית הדם, וברית ירמיה על"י בתרי העגל. יריתי. תרגם אונקלוס דאקימת, להודיע כי לבן הרימה. אפס כי עיקר המלה כדברי

"עַד הַגֵּל הַזֶּה וְעַד הַמַּצְבָּה אִם אֶנִּי לֹא אֶעְבֵּר אֶלֶיךָ אֶת הַגֵּל הַזֶּה וְאִם אֶתָּה לֹא תַעְבֵּר אֵלַי אֶת הַגֵּל הַזֶּה וְאֶת הַמַּצְבָּה הַזֹּאת לְרַעָה" (שם שם נב) - לרעה אין אתה עובר, אבל אתה עובר לפרגמטיא.¹³ בשעה ששלח דוד את יואב לארס נהרים ולארס צובה, פגע באדומיים. בקש לזנבם, הוציאו לו אֶסְטִלְיוֹת שלהם: "רב לכם טוב את ההר הזה" (דברים ב ג).¹⁴ פגע במואבים, בקש לזנבם, הוציאו לו אֶסְטִלְיוֹת שלהם: "אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה כי לא אתן לך מארצו ירשה (שם שם ט). באותה שעה שלח יואב אצל דוד, אמר לו: פגתי באדומיים ובקשתי לזנבם, הוציאו לי אֶסְטִלְיוֹת שלהם: "רב לכם", במואביים - והוציאו לו אֶסְטִלְיוֹת שלהם: "אל תצר את מואב". באותה שעה לא נהג דוד כבוד מלכות בעצמו, אלא עמד והעביר הפוֹרְפִירוֹן¹⁵ מעליו ועטרה מעל ראשו ונתעטף בטליתו והלך לו אצל סנהדרין, אמר להם: רבותי, לא באתי לכאן אלא ללמוד, אם נותנים אתם לי רשות אני מלמד.¹⁶ שלחתי את יואב לארס נהרים ולארס צובה ופגע באדומיים והוציאו לו אֶסְטִלְיוֹת שלהם: "רב לכם" - והלוא הם פרצו את הגדר תחילה: "ויאסוף אליו את בני עמון ועמלק" (שופטים ג יג).¹⁷ פגע במואביים ובקש לזנבם והוציאו לו אֶסְטִלְיוֹת שלהם: "אל תצר את מואב" - ולא הם פרצו הגדר תחילה? "וישלח מלאכים אל בלעם וכו' ועתה לכה ארה לי את העם הזה" (במדבר כב ה),¹⁸ זהו שכתוב: "מִקְתָּם לְדוֹד לְלַמֵּד" (תהלים ס א).¹⁹ ...

¹³ ר' יוחנן לשון יריית פינתה, וכל דומיהו, ודומה לו או ירה יירה (שמות יט יג), ירה בים (שם טו ד), ויאמר אלישע ירה ויור (מ"ב יג יז), או מי ירה אבן פנתה (איוב לח ו), וכל דומיהו".

¹⁴ גבול של שלום הוא גבול פתוח. לא גבול שרק לא עוברים בו לרעה, אלא גבול שעוברים בו לטובה, לחיי מסחר (פרגמטיא) וכלכלה. האם המדרש מבאר את דברי לבן ומוסיף גם את הפן החיובי, או שמא מותח עליו ביקורת דקה על כך שציינ רק את הרעה שתימנע ולא את הטוב שיכול לצמוח? אולי באמת לבן לא רצה יותר שום עסק עם יעקב (אחרי שהכיר את כוחו של יעקב גם בצד הכלכלי), רק שלא תהיה ביניהם איבה ומלחמה ורק שלא יפגע בבנותיו. ראו דבריו כשהוא מעיד מה אמר לו ה' או מי משלוחיו: "יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע". אולי גם לנו די בכך שהארמי לא יאבד את אבי ושיילך לו לשלום. ובהמשך להערה 2 לעיל, "אלהי אביכם" כאן הוא חול או קודש?

¹⁴ ראו שם דברי הקב"ה לעם אחרי כל שנות הנדודים הארוכות במדבר: "רב לכם סב את החר הזה פנו לכם צפנה: ואת העם צו לאמר אתם עברים בגבול אחיכם בני עשו הישבים בשעיר ... אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך פך רגל כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר". ראו דברינו בפרשת כי תצא [המפגש עם השכנים והקרובים שלנו בכניסה לארץ](#). אֶסְטִלְיוֹת הן מצבות אבן שעליהם היו חרוטים פסוקים אלה ושמשו "קושאן" בידי בני אדום, ועמים אחרים שנראה בהמשך, כהבטחה שבני ישראל לא יכבשו את ארצם.

¹⁵ בגד ארגמן המסמל את המלכות.

¹⁶ דוד מוחל על כבודו, לצרכי ישראל, ובא אצל חכמי הסנהדרין בלי בגדי המלכות שלו. ראו יחסי המלך ובית הדין הגדול בסנהדרין פרק ב, על מקצת מזה עמדנו בדברינו [מלך לא דן ולא דנים אותו](#) בפרשת שופטים. ולעניין יציאה למלחמת הרשות ראו רמב"ם הלכות מלכים פרק ה הלכות א-ב: "אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבה עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו. מלחמת מצוה אינו צריך ליתול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאה, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". ובמקרה דנן של מזרח ארץ ישראל ראו גם רמב"ם הלכות תרומות פרק א: "הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן, אע"פ שמלך ישראל הוא ועל פי בית דין הגדול הוא עושה, אינו כא"י לכל דבר ולא כחוצה לארץ לכל דבר וכו'". וע"פ, נראה שדוד מוחל על כבודו, אבל לא על דעתו, ויותר משבא ללמד ולשמוע, בא ללמד ולהשמיע וכנראה למד היטב את הרמב"ם מקודם. לא באתי אלא ללמוד, אבל אם תרשו לי רבותי, אדון לפניכם

¹⁷ מדובר בעגלון מלך מואב שפלש לארץ וכבש את יריחו ("עיר התמרים") ומשתף בכיבוש זה את עמלק. אל המואבים עוד נגיע מכיוון אחר, הדגש כאן הוא על עמלק, שהוא מצאצאי עשו וחלק מבני אדום. וזה קצת דחוק שהרי לעמלק יש כידוע דין מיוחד.

¹⁸ ראו מדרש תנחומא בפרשתנו סימן יג: "עד הגל הזה - זהו שאומר הכתוב: ותלחץ רגל בלעם אל הקיר (במדבר כב), הגל הוא הקיר לפי שעבר בלעם את השבועה שנשבע ליעקב שנאמר אם לא תעבור את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה. ובלעם זה לבן שנאמר: ארמי אובד אבי (דברים כו) ... לכן נפרע הקיר ממנו לפי שהוא העד על השבועה כדכתיב: יד העדים תהיה בו בראשונה (דברים יז) כך גם מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק כב: "ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר. הוא היה הקיר של אבני הגל שעשה יעקב והקימו בינו לבין לבן, שאמר יעקב לקטו אבנים, שנאמר: ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים (בראשית לא מו), ואמר עד הגל הזה (שם שם נב), והוא עבר הברית שעבר אותו גל לרעה לו, לכן לקה ברגלו, והוא היה חייגר ברגלו אחת". הגל נעשה עד בבלעם שבא מארם לקלל את ישראל. עם בלעם יש לנו חשבון מיוחד והמדרש חוזר ומדגיש את הקשר שלו לא רק לארם, אלא ללבן. הוא לבן שכרת את הברית עם יעקב ומספר דורות לא רב אח"כ, בא בלעם מצאצאיו ומפר את ההברית בעד בצע כסף. אגב, בלעם עפ"י המדרש כבר נזכר בפרשת בית נחור שלאחר העקידה בסוף פרשת וירא. ראו ילקוט שמעוני פרשת בלק רמז תשסה: "ואת קמואל זה בלעם. ולמה נקרא שמו קמואל? שקם כנגד אומתו של אל". מבית נחור אחי אברהם יצאו: רבקה, לבן ובלעם.

¹⁹ מכאן ואילך מתמקדת הדרשה בשני הפסוקים הראשונים של פרק ס בתהלים: "לִמְנַצֵּחַ עַל שׁוֹשַׁן עֲדוֹת מִקְתָּם לְדוֹד לְלַמֵּד: בְּהַצּוֹת אֶת אֲרָם נְהָרִים וְאֶת אֲרָם צוֹבָה וְיָשֵׁב יוֹאֵב וַיָּךְ אֶת אֲדוֹם בְּגִיא מִלַּח שָׁנִים עֶשְׂרֵת אֲלֶיךָ". שדוד לימד את הסנהדרין מתי מחויבות היסטורית כלפי עמי הסביבה שוב אינה מחייבת, וכל זה בהקשר למלחמותיו להרחבת גבול ישראל בעבר הירדן המזרחי: עמון ומואב, ארם ואדום.

כמה אגרות כתב? ר' אייבו אמר: שתיים כתב, אחת לאדומיים ואחת למואביים.²⁰ ר' חנינא אמר: איגרת אחת כתב, זהו שכתוב: "בְּהַצֹּתוֹ אֶת אֲרָם נִהְרִים וְאֶת אֲרָם צוֹבָה וַיָּשֶׁב וַיָּאָב וַיֵּץ אֶת אֲדוֹם בְּגִיא מְלַח שְׁנַיִם עָשָׂר אֶלְפֵי" (תהלים ס ב) - חזר ולמד אדומיים משל מואביים²¹ ... "מכתם לדוד ללמד" - מכות ותמוות.²²

מלכים א פרק כ פסוקים כח-כט – מלחמות ישראל וארם

וַיִּגְשׁ אִישׁ הַאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר ה' עַן אֶשְׂר אֶמְרוּ אֲרָם אֱלֹהֵי הָרִים ה' וְלֹא אֱלֹהֵי עַמְקִים הוּא וְנִתְתִּי אֶת כָּל הַקְּמוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה בְּיַדְךָ ... וַיִּכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת אֲרָם מֵאָה אֶלְפֵי רִגְלֵי בְּיוֹם אֶחָד.²³

בראשית רבה עד יד פרשת ויצא – פרטי הברית

"וויקרא לו לבן יגר שהדותא" - א"ר שמואל בר נחמן: אל יהא לשון סורסי הזה קל בעיניך,²⁴ שבתורה בנביאים בכתובים מצינו שהקב"ה חולק לו כבוד. בתורה: יגר שהדותא, בנביאים: "כדנה תאמרן להוים" (ירמיה יא), בכתובים: "וידברו הכשדים למלך ארמית" (דניאל ב ד).²⁵

"והמצפה אשר אמר: יצף ה' ביני וביניך, כי נסתר איש מרעהו" - א"ר אבהו: "כי יסתר", לא כתוב כאן, אלא "כי נסתר" - עד כאן היינו רואין זה את זה מכאן ואילך אין אנו רואים זה את זה.²⁶

"אם תענה את בנותי"²⁷ - א"ר ראובן: כולן בנותיו היו.²⁸ "אם תענה את בנותי" - שלא תקח נשים בחייהן; "וואם תקח נשים על בנותי" - לאחר מיתתן. "ראה אלהים עד ביני וביניך".²⁹

²⁰ אגרות ששלח דוד ליואב בתשובה לשתי שאלותיו, לגבי המואבים ולגבי האדומיים.

²¹ היינו שדוד ענה רק על שאלת יואב לגבי בני מואב, ויואב, שעפ"י חז"ל היה ראש הסנהדרין (תנחומא דברים ג, מסעי ט ובהערה 22 להלן), כבר הסיק מעצמו לגבי בני אדום. הגם שאנחנו שואפים להגיע לארמים, לצאצאי לבן, העניין של מואב מעניין במיוחד בשל הקשר המשפחתי-אישי של דוד אליהם. ראו בגמרא בבא קמא לח ע"ב שכבר משה רצה לגמור חשבון עם בני מואב בשל מה שעוללו לישראל בזנות בשיטים: "נשא משה קל וחומר בעצמו, אמר: ומה מדנים שלא באו אלא לעזור את מואב, אמרה תורה: צרור את המדינים והכיתם אותם, מואבים עצמן לא כל שכן! אמר לו הקב"ה: לא כשעלתה על דעתך עלתה על דעתי, שתי פרידות טובות יש לי להוציא מהן, רות המואביה ונעמה העמונית". עכשיו שנעמה חזרה לבית אביה ורות כבר בתוכנו ודוד נינה קיים, אין יותר שום חשבון היסטורי עם בני מואב. דוד מצאצאיהם, הוא שגומר איתם חשבון. (משה גם לא יכול משום הכלל [בור ששתיית ממנו מים](#) לא תזרוק בו אבן).

²² המדרש מתעסק בעיקר במואבים ובאדומים ואנחנו מחפשים את צאצאי לבן, בני ארם. הארמי היחידי הנזכר כאן הוא בלעם שבא לקלל את ישראל, בהזמנת בלק מלך מואב וכבר ראינו בהערה 18 לעיל, איך נענש כשרגלו נלחצה בגלעד. ראו פיתוח של מדרש זה בתנחומא (בובר) פרשת דברים סימן ג, ושם מוזכרים הארמים והברית עם לבן באופן הרבה יותר ברור: "אתה מוצא שיואב היה ראש סנהדרין ... ודוד חכם מן הכל ... ולא היו עושין דבר אלא על פי סנהדרין ... מכתם זה דוד, שעשה עצמו מן, ותם על שהלך בתמימות עם קונו. אימתי? בהצותו את ארם נהרים, מהו? כשהלך יואב להילחם עם ארם נהרים, יצאו לקראתו, אמרו לו: אתה מבני בניו של יעקב ואנו מבני בניו של לבן, והרי תנאי שלהם קיים, דכתיב: עד הגל הזה (בראשית לא נב). כששמע יואב חזר אצל דוד, א"ל: מה אתה אומר, הרי תנאו שבועת יעקב אבינו! מיד הושיבו סנהדרין שושן עדות, ללמד, למדוהו ואמרנו באמת כך היה, אלא הם עברוהו תחילה. בלעם הרשע מפני מה עבר? לא כך אמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב וגו' (במדבר כג ז). וכושן רשעתים לא שיעבד בנו, שנאמר בני ישראל את כושן רשעתים שמונה שנים (שופטים ג ח). הם הרשיעו עלינו שתי רשעיות. כיון שהורו לו בית דין, מיד חזר עליהם והרגו".

²³ מלחמות רבות ניצתו בין ממלכת ישראל (וממלכת יהודה) וארם, הממלכה החזקה שבצפון. ראש לכולם הוא דוד הנזכר במדרש הקודם, במלחמותיו עם ארם כאשר אלה באו לעזור להדעזר מלך צובה, כמתואר בהרחבה בספר שמואל ב פרקים ח-י: "וַתָּבֵא אֲרָם דְּמִשְׁק לְעֹזֵר לְהַדְדָּעֶזֶר מֶלֶךְ צוֹבָה וַיֵּץ דָּוִד בְּאֲרָם עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלְפֵי אִישׁ: וַיִּשֶׁם דָּוִד נְצִבִים בְּאֲרָם דְּמִשְׁק וַתְּהִי אֲרָם לְדָוִד לְעֹבְדִים וְכֹ". וכאן במלחמתו של אחאב שזכה לתשועה גדולה כנגד ארם, אבל בפרק כב נפצע במלחמה ומת בגבורה בעומדו במרכבה עד שמת (פרק כב שם). רבו המלחמות עם ארם, עד שבא אשור וכבש את כל הארצות. עד כדי כך שהמקרא טורח לציין: "וַיִּשְׁבּוּ שְׁלֹשׁ שָׁנִים אִין מְלַחְמָה בֵּין אֲרָם וּבֵין יִשְׂרָאֵל" (מלכים א כב א). נראה שמהברית שבין יעקב ולבן לא נותר דבר.

²⁴ סורסי הוא ארמית סורית שנחשבה לשפה עממית ולא ספרותית-גבוהה. ראו סוטה מט ע"ב: "אמר רבי: בארץ ישראל, לשון סורסי למה? אלא אי לשון הקודש אי לשון יונית! ואמר רב יוסף: בבבל לשון ארמי למה? אלא או לשון הקודש או לשון פרסי!". בא מדרש זה ועל בסיס הפסוק בפרשתנו, מבקש לכבד גם ארמית-סורסית או סורית. ראו פירוש תורה תמימה על הפסוק, פרק לא הערה י שמסביר שמכאן מקור לערבוב ארמית ועברית גם בהלכה, כגון בגט ושאר שטרות ואין זה כשתי שפות שונות שפוסלות את הגט. ובקריאת הפרשה נפסק להלכה: "שנים מקרא ואחד תרגום" ואונקלוס תרגם מפי ר' יהושע ור' אליעזר.

²⁵ מעבר גבול זה דבר ברור, אבל אין מחסומים לשפה, כולל מקומה בכתבי הקודש. שהרי אחרת, איך יעשו חיי מסחר וכלכלה (פארגמטיא בבראשית רבה לעיל)? אבל מקומה של השפה הארמית הוא הרבה מעבר לחיי חולין ונכנסה עמוק אל תוך ליבת היהדות, בתרגום למקרא, בלשון התלמוד, במחזור התפילה, פיוטים וזמירות, בספרות הקבלה (זוהר) וכו' - עד ימינו אנו!

²⁶ המצפה הוא מקום גבוה שצופה על שני צידי הגבול שנקבע ורואה את בעלי הברית גם כאשר הם לא רואים האחד את השני, ומשמש תמרור תזכורת ואזהרה לברית. ראו הערה 7 לעיל על המצפה אם המצפה הוא דבר שלישי, בנוסף לגלעד ולמצבה וכן פירושי רש"י, רמב"ן, רד"ק וספורנו ו מדרש בראשית רבתי שהבאנו לעיל. גם הקשר עם יפתח שאולי מקדים את דוד.

²⁷ ראו פירוש רד"ק: "אם תענה - אם יחסרו דבר ויצעקו או שלא תתנהג עמהן דרך כבוד, כי כל זה עינוי לנשים הנכבדות. ובדברי רז"ל: אם תענה מתשמיש (יומא ע"ז) אם תקח צרות".

²⁸ ראו פירוש רש"י על הפסוק, בעקבות מדרש רבה ופרקי דר"א: "בנותי בנותי - שתי פעמים, אף בלהה זולפה בנותיו היו מפילגש".

²⁹ ראו מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן ח שיעקב חשב לקחת אישה נוספת לאחר מות רחל ואובדן יוסף ולא עשה זאת מפני השבועה שנשבע ללבן: "אמר יעקב אבינו: הרי נפרצה ברית השבטים. כמה יגעתי להעמיד ל"ב שבטים ... ועכשיו הלך לו יוסף, הרי נפרצה ברית השבטים. ולא היה יודע יעקב לישא אשה להוליד בן כדי שיהיו ל"ב שבטים? אלא מפני שעמד בשבועה של לבן, שאמר:

שמות רבה (שנאן) פרשה א סימן לג – יתרו משיב את משה

"ויואל משה לשבת את האיש" (שמות ב כא) - ר' יהודה אמר: שנשבע לו, ואין "ויואל" אלא לשון שבועה, שנאמר: "ויואל שאול את העם" (שמואל א יד כד). ולמה השביעו? אמר לו: יודע אני שיעקב אביכם, כשנתן לו לבן בנותיו, נטלן והלך לו חוץ מדעתו. שמא אני נותן לך את בתי, את עושה כך? מיד נשבע לו ונתן לו את צפורה בתו.³⁰

רש"י בראשית פרק יז פסוק ה – מוצא אברהם מארם

כי אב המון גוים - לשון נוטריקון של שמו. ורש"י שהיתה בו בתחילה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם, לא זזה ממקומה.³¹

מסכת פסחים דף פז עמוד ב – חזרה לארץ המוצא

תני רבי חייא: מאי דכתיב: "אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה" (איוב כח כג)³² - יודע הקב"ה את ישראל שאינן יכולין לקבל גזרות של רומיים, לפיכך הגלה אותם לבבל. ואמר רבי אלעזר: לא הגלה הקב"ה את ישראל לבבל אלא מפני שעמוקה כשאויל, שנאמר: "מיד שאול אפדם ממות אגאלם" (הושע יג יד). רבי חנינא אמר: מפני שקרוב לשונם ללשון תורה. רבי יוחנן אמר: מפני ששיגרון לבית אָמֶן. משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משגרה - לבית אָמֶה. והיינו דרבי אלכסנדר, דאמר: שלשה חזרו למטעתן, אלו הן: ישראל, כסף מצרים, ופְּתָב לוחות.³³

תוספתא סנהדרין פרק ד הלכות ז-ח – שינוי הכתב העברי לאשורי

ר' יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אילמלא קידמו משה ... נאמרה במשה עליה שנאמר: "ומשה עלה אל האלהים" (שמות יט ג), נאמרה בעזרא עליה: "הוא עזרא עלה מבבל" (עזרא ז ו). מה עליה האמורה במשה לְמִד תורה לישראל, שנאמר: "ואותי צוה יי" בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים" (דברים ד יד), אף עליה האמורה בעזרא לְמִד תורה בישראל, שנאמר: "כי עזרא הכין את לבבו לדרוש בתורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט" (עזרא ז י).³⁴ אף הוא ניתן בידי כתב ולשון שנאמר: "וּכְתַב הַנְּשִׁיטָן פְּתוּב אֶרְמִית וּמְתַרְגֵּם אֶרְמִית" (עזרא ד ז). - מה תורגמו ארמית אף פְּתוּב ארמית. ואומר: "ולא כהלין כתבא למיקרי ופישרה

אם תענה את בנותי ואם תקח נשים על בנותי (בראשית לא נ), אפילו אחר מיתתן. מה עשה לבן? הוציאו לחוץ, א"ל: אין איש עמו ראה אלהים עד - מפני אותה השבועה לא היה יכול לישא אשה".

³⁰ מיעקב למשה ומלבן ליתרו. אלא שמדרש זה מתעלם מהברית שנכתרה לאחר שלבן הדביק את יעקב ואשר כללה את השמירה על כבוד הבנות הנשואות ההולכות לארץ זרה הרחק מבית אביהן (מעניין שאת עבד אברהם שבא לקחת את רבקה אחות לבן, לא השביעו). המדרש גם מתעלם מיעקב שלא לקח אישה אחרי מות רחל. ראו גם הנוסח בתנחומא שמות יב: "ויואל משה לשבת ואין ויואל אלא שבועה, וכן ויואל שאול את העם (שמואל א יד), ולמה נשבע שלא יעשה לו? כמו שאמר לבן: אם תענה את בנותי". יתרו מסתמך על השבועה שיעקב נשבע ללבן. וכבר הארכנו לדון [בשבועה שנשבע משה ליתרו](#) בדברינו בפרשת שמות.

³¹ ולצד רש"י, רשב"ם בפירושו לדברים כו ה מציע שארמי אובד אבי הוא אברהם. אברהם, אבי האומה משמר את הר"ש של ארם, גם כאשר זכה להיות "אב המון גוים" ולא מסתיר את מוצאו. תאמר שכל זה היה בימיו של אברהם, כולל ששלח את העבד לקחת אשה ליצחק מארם ומכנה מקום זה "ארצי ומולדתי". אך מה שהיה היה, ואצל יעקב נכדו נמתח קו חדש. דווקא אצל יעקב שאמו ושתי נשותיו (גם שתי פילגשיו) כולן מארם ושם נולדו אחד עשר מילדיו, דווקא אצלו הוצב גבול, נקבעה פרידה והפרדה גמורה מארם ונפתח דף חדש. וגם התזכורת "ארמי אובד אבי", גם דברי יהושע: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו'", הם היסטוריה שאין אנו מתכחשים לה, אבל אין היא מציאות חיינו התרבותיים, דתיים ולאומיים. האמנם?

³² במשל על החכמה, ראו שם פסוק כ: "וְהִחְקְמָה מֵאֵין תְּבֹא וְאֵין זֶה מְקוֹם בִּינָה".

³³ אז זהו שלא, כפי שאומרים צעירנו, בהמשך לשאלה "האמנם" לעיל. יעקב מתח את הקו שמתח והציב את הגבול היכן שהציב (בהסכמתו של לבן הארמי). קו/גבול זה נפרץ וחזר ונפרץ פעמים רבות, דרך בלעם, דוד, מלכי ישראל ועוד, אבל הפרץ הגדול מכולם, סילוק סופי של המצבה והגלעד אם עוד נותר מהם זכר, אירע בימי גלות בבל. המצפה שהייתה צריכה לצפות מגבוה על בני יעקב ובני לבן שיחיו כל אחד בצד אחר ולא "יעברו את הגל", צופה כעת בגולי בבל, צאצאי יעקב, שחוזרים "לבית אמם" - "לארצם ולמולדתם" הקמאית, היא ארם נהריים. עונש חמור הוא זה, או עונש קל יחסית? ר' חייא מדגיח את החלופה הקשה של שעבוד בארץ תחת שלטון כובש ומדכא למן בבל ועד יוון ורומא, לעומת גלות בבל היושבת בשקט יחסי תחת שלטון הפרתים מול יהודה המסוכסכת כל העת עם רומא ועם עצמה. רבי חנינא מרכז עוד ומזכיר לנו את הצד התרבותי - את השפה-אחות הארמית על כל עושרה וקרבנותה לשפה העברית. ראו הערה 25 לעיל. רבי אלעזר הקנאי לכבודה של ארץ ישראל עם כל הקשיים שלה, רואה בגלות לבבל - שאול. ור' יוחנן משווה את הגלות לבבל לכלה החוזרת לבית אמה מביישת על נישואיה שלא צלחו, אבל בכל זאת לבית אמה ולא למקום זר לגמרי. האם הוא מחמיר מכולם? כך או כך, מבעד לכל השיטות, מעניין לחשוב על חכמי ישראל שנועו חליפות בין ישיבות בבל וארץ ישראל כגון: רב (אבא אריכא), עולא, ר' זירא, רב כהנא, רב דימי, רבה בר בר חנה, רב חלבו ועוד - האם עצרו בדרך במצפה והרהרו במסופר בסוף פרשת השבוע? האם ראו בדרך איזה גל אבנים וחשבו שאולי הוא יגר שהדווא? ראו שבחו של עזרא מפי ריש לקיש, בגמרא סוכה כ ע"א כאחד מהאישים שעלה וייסד את התורה לאחר שנשתכחה. אבל עזרא לא רק ממסד את התורה לאחר שהשתכחה, אלא עושה מהפכה של ממש.

להחוויה למלכא" (דניאל ה ח), מלמד שבאותו היום ניתן (נותן). ואומר: "וכתב לו את משנה התורה הזאת" - תורה עתידה להשתנות. ולמה נקרא שמה אשורי? על שום שעלה עמהן מאשור.³⁵

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: ברית יעקב ולבן מצטרפת לרשימה מכובדת של בריתות שכרתו האבות עם עמי ותושבי הסביבה. לשלוש הבריתות והשבועות שנשבעו אברהם, יצחק ויעקב, כפי שנזכר לעיל במדרש פרקי דרבי אליעזר פרק לו והערה 11 לעיל, אפשר לצרף את שבועת משה ליתרו, ראו דברינו [השבועה שנשבע משה ליתרו](#) בפרשת שמות. וכמו כן, ברית יהושע לגבעונים (גמרא גיטין מו ע"א), אותה הזכרנו בדברינו [חילול השם במקרא](#) בפרשת אמור, שעל הפרתה נענש קשות שאול המלך (שמואל ב כא א, יבמות עח ע"ב) והמשכה בפרשת [הגבעונים](#). וכאן דוד מפר את ברית יעקב ולבן ומוצא לכך סיבות טובות. ובמדרש פרקי דרבי אליעזר הנ"ל נמנים גם הפרות הברית עם היבוסים ועם הפלשתים. ואם שאול נענש ודוד לא, כבר אמרו חז"ל: "שאול באחת - ועלתה לו, דוד בשתים - ולא עלתה לו" (יומא כב ע"ב), בדברינו [בין שאול לדוד](#) בפרשת במדבר.

מים אחרונים 2: יש מקבילה מעניינת בין ארם שבגבול ארץ ישראל הצפונית מזרחי ובין מצרים שבגבולה הדרומי מערבי; בין מוצא אברהם וגלות יעקב ובין גלות אברהם הקצרה וגלות בני יעקב הארוכה והקשה. גם במצרים היה 'מצרי אובד אבי', גם משם נגאלו ויצאו, גם שם הושם גבול, ככתוב: "לא תספו לראתם עוד עד עולם" (שמות יד יג). ובתוכחה: "והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרת לך לא תסיף עוד לראתה וכו'" (דברים כח טו). ובמצוות המלך: "ולא ישיב את העם מצרימה" (דברים יז טז). ובראש פרשת בשלח: "פן ינחם העם ... ושב מצרימה". אך ההיסטוריה מראה כיצד דלת העם שמילטה נפשה למצרים אחרי חורבן בית ראשון, בניגוד לעצת ירמיהו (שבסוף גם גלה עמהם, ירמיהו מג), הפכה לקהילה גדולה ומשגשגת מאות בשנים ובהם גדולי ישראל. וגם השפעת שפה יש שם - היוונית.

³⁵ בתחילת ימי שיבת ציון וכינון הבית השני, נעשתה מהפכה אדירה בתרבות היהודית: בשפה, בלשון ובכתב שהם מאושיות התרבות של כל עם. מהפכה זו באה מהמזרח, מארם/אשור. הלשון, השפה הכתובה והמדוברת היו ארמית, ואי לכך פשיטא שגם הכתב יהיה בארמית. עפ"י שיטת ר' יוסי, עזרא שינה הן את הכתב והן את הלשון של העם היהודי, היינו את הטקסט של הספר המקודש ביותר - התורה. מאוחר יותר חזר הטקסט בעברית, אבל נשאר הכתב האשורי. לשינוי זה יש כמובן משמעויות הלכתיות מרכזיות, בראשם כשרות ספרי התורה. ספר שהיה כשר בימי בית ראשון, שוב אינו כשר ופסול מיסודו בבית שני! בכך הקדים עזרא את תרגום אונקלוס שבזמן מאוחר יותר, לאחר החורבן ובתקופת ר' יהושע ור' אליעזר, תלמידי רבן יוחנן בן זכאי מתרגם את התורה לארמית. ראו מגילה ג ע"א: "תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע". ועל פי התוספתא שלמעלה, כבר קדם עזרא וכל שהיה אונקלוס צריך לעשות הוא לשחזר את תרגומו של עזרא. וכבר הקדשנו דף מיוחד לנושא זה בדברינו [שינוי הכתב](#) בפרשת דברים.